

Edyta Sadowska

Polityczne uwarunkowania rozwoju idei syjonistycznych – Bliski i Środkowy Wschód 1942 r.

W dziejach narodu żydowskiego istotnym elementem, który stanowił o nadzwyczajnej jego sile, była idea powrotu do swojej ojczyzny. Miała ona jednak wymiar głęboko religijny. Wierzący Żydzi z ufnością wyczekiwali Mesjasza, który w sposób nadprzyrodzony miał im umożliwić powrót do Ziemi Świętej i przywrócić własne państwo¹. Możemy powiedzieć, że „dzieje narodu żydowskiego [obejmowały] trzy etapy: narodziny w epoce biblijnej na terenie Erec Israel²; rozproszenie wśród innych narodów i powrót do kraju praojców”³. Jest to bowiem historia narodu, który właśnie rozproszony⁴ „wśród narodów świata” zdołał zachować pamięć o swojej przeszłości i nadzieję na powrót do rodzinnego kraju. Żydzi rozpoczęli wówczas „wieczną tułaczkę-wędrowkę”⁵.

¹ Szerzej na ten temat zob.: J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego. Historia syjonizmu*, Kopenhaga 1979–1980, s. 13–17; P. Johnson, *Historia Żydów*, Kraków 1993, passim; A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael*, Warszawa 2001, s. 7–10, a także: J. Walicki, *Ruch syjonistyczny w Polsce w latach 1926–1930*, Łódź 2005, s. 11–15.

² W znaczeniu: ziemia, kraj Izraela – żydowskie określenie krainy nazywanej przez innych Palestyną (np. w *Karcie Niepodległości* – 14 maja 1948 r. określenie „Palestyna” nie jest używane). Szerzej na ten temat zob.: A. Klugman, *Izrael ziemia świecka*, Warszawa 2001, passim; D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie. Historia współczesnego Izraela*, Warszawa 2000, passim.

³ Ibidem, s. 13.

⁴ Wielki exodus Żydów – jak wiadomo – nastąpił po 70 r. n.e., tj. po zburzeniu Świątyni Jerozolimskiej przez Rzymian. W Palestynie pozostały wówczas nieliczne gminy żydowskie, por. na ten temat: B. Stępniewska-Holzer, *Życie wspólnot religijnych. Gminy żydowskie*, [w:] eadem, *Życie codzienne na Bliskim Wschodzie w XIX wieku*, Warszawa 2002, s. 211–221 a także: P. Johnson, op. cit., s. 5–88.

⁵ Por. na ten temat: M. Kula, *Uparta sprawa. Żydowska? Polska? Ludzka?*, Kraków 2004, passim.

Dążenia Żydów do utworzenia własnego państwa narodowego, przejawiane w różnych okresach historycznych, były zrozumiałe i uzasadnione, zważywszy, iż na przełomie XIX i XX wieku w Europie i w innych częściach świata panowała ogólna tendencja do uzyskania odrębności narodowej i ruchów narodowyzwoleńczych⁶. Rozłam tradycyjnie religijnej społeczności żydowskiej, przełamanie barier dzielących tę społeczność od chrześcijańskiego świata, wreszcie ruchy antysemickie i narodzenie się żydowskiej świadomości narodowej dały początek ruchowi syjonistycznemu, który spowodował, że część Żydów dojrzała do wiary⁷ w konieczność utworzenia własnego państwa. Narastająca fala antysemityzmu w Europie, a szczególnie w Rosji⁸, stała się główną sprężyną poczynań znacznej części elit żydowskich, początkowo opowiadających się za ideą asymilacji, by wkrótce pójść za głosem syjonistów. Wynikiem odpowiedzi na prześladowania Żydów w Rosji było powstanie narodowych i politycznych organizacji, takich jak „Związek Żydów w Rosji” i „Ogóln żydowski Związek Robotników Litwy, Polski i Rosji” (BUND). Żydzi pojawili się też w socjalistycznych organizacjach ogólnorosyjskich i ogólnopolskich, jak „Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza Rosji” (SDPRR) i „Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy” (SDKPiL); w Charkowie i Odessie powstał w roku 1882 studencki ruch „Młodzież Syjonu”, głoszący hasła narodowego oswobodzenia Żydów przez utworzenie żydowskiego państwa w Palestynie⁹.

Ówcześni działacze, tacy jak Mojżesz Hess¹⁰, Teodor Herzl¹¹ czy Leon Pinsker¹² stali się pierwszymi twórcami i rzecznikami syjonizmu¹³. Miejsce dotych-

⁶ Kwestie odrębności narodowej, w połączeniu z rozważaniami nad zagadnieniem tożsamości politycznej poszczególnych grup etnicznych, w tym Żydów, rozpatruje m.in.: M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje. Idee*, Warszawa 1992, passim. Szeroko na ten temat traktuje również Jerzy Mizgalski w opracowaniu nt.: *Tożsamość polityczna polskich Żydów w XIX i XX wieku na przykładzie Częstochowy*, Częstochowa [w druku].

⁷ Na przyjęcie takiej postawy miał wpływ również przypadek degradacji kapitana Alfreda Dreyfusa, jedyne go Żyda służącego w sztabie generalnym armii francuskiej, którego niesłusznie oskarżono o przekazywanie tajemnic wojskowych Niemcom. Ceremonii degradacji towarzyszyły okrzyki *Śmierć Dreyfusowi! Śmierć Żydom!*, szerzej na ten temat zob.: P. Johnson, op. cit., s. 404–405.

⁸ W drugiej połowie XIX w. miały miejsce szerokie prześladowania Żydów zamieszkałych w Rosji. Nasiliły się one zwłaszcza po zamachu na cara Aleksandra II w 1881 roku. Żydzi – niesłusznie osądzeni o dokonanie zamachu – zostali poddani licznym dyskryminacjom. Wprowadzono wówczas ograniczenia prawne w zawieraniu małżeństw i osiedlaniu się Żydów w Rosji, jak też musieli oni płacić większe podatki, niż inne narodowości i objęci zostali obowiązkiem służby wojskowej. Zabiegi te przyczyniły się do znacznej pauperyzacji tej grupy ludności, szerzej na ten temat por.: D. Libionka, *Poglądy historyków na pogromy w Rosji w latach 1881–1906*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1997, nr 1, s. 15–31.

⁹ W wielu miastach Rosji do głosu dochodziła idea syjonistyczna pod hasłem *Beit Jaakow lchu wenejlech* (*Domu Jakuba, powstań, a pójdziemy*). Pod wpływem tej organizacji wkrótce do Palestyny udała się grupa żydowskich pionierów i założyła w pobliżu Jaffy żydowską kolonię Riszon Le Cyjon – pierwsze osiedle w Syjonie. Był to początek ruchu imigracyjnego Żydów z Rosji (pierwsza alija), szerzej na ten temat zob.: T. Walichnowski, *Syjonizm a państwo żydowskie*, Katowice 1968, s. 12, a także: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, passim; D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, passim.

¹⁰ Mojżesz Hess (1812–1875) – jeden z redaktorów radykalno-postępowej „Gazety Reńskiej”; wyznawca socjalizmu. Autor książki *Rzym i Jerozolima, ostatnia kwestia narodowościowa* (1862), w której podkreślał narodową wspólnotę Żydów, twierdząc, że podobnie jak włosi są oni w stanie zbudować własną państwowość, por. na ten temat: J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 31–36.

czasowego, biernego oczekiwania na przyjście Mesjasza zajęła część elit żydowskich, która w swoje ręce wzięła sprawy zorganizowania państwa. Dążeniom ruchu syjonistycznego przyświecał zasadniczy cel, że „każda kultura wyraasta z odrębnej narodowej gleby, jest ona więc w zasadzie swej narodowa. Stosunek Żydów do obcych kultur może więc być jedynie powierzchowny, gdyż daleki jest od jej ojczystych korzeni, które tkwią w odrębnej, specyficznej glebie”. Zatem domniemać można było, iż „Żydzi najlepiej spełnią swój obowiązek wobec siebie i ludzkości całej, jeśli pracować będą nie na obcych polach kulturalnych, lecz na swym własnym narodowo-żydowskim polu, [...] gdzie geniusz żydostwa zmartwychwstanie, dzięki temu, że naród żydowski znów przejmie się wzniosłym duchem naszych wielkich proroków”¹⁴.

Ruch syjonistyczny w swoim założeniu miał charakter laicki, świecki, mimo że u jego podstaw leżała religijna wiara w boskie wybawienie Żydów i odzyskanie przez nich swojej ziemi. Z tego względu został odrzucony przez ortodoksyjnych i zasymilowanych Żydów jako bluźnierczy przeciwko Bogu, w którego rękach należało tak naprawdę – ich zdaniem – złożyć losy narodu żydowskiego. Mimo to na całym świecie zaczął tworzyć się zorganizowany ruch syjonistyczny, który posiadał już swoją deklarację określającą cele utworzonej organizacji w brzmieniu następującym: „Syjonizm dąży do utworzenia dla narodu żydowskiego prawnopublicznie zagwarantowanej siedziby narodowej w Palestynie. Dla osiągnięcia tego celu przewiduje Kongres następujące środki: 1. Celowe popieranie kolonizowania Palestyny żydowskimi rolnikami, rzemieślnikami i wytwórcami; 2. Organizowanie i zespalandie całego żydostwa przez odpowiednie miejscowe i ogólne urzędy stosowane do ustawodawstwa danego kraju; 3. Wzmocnienie żydowskiego samopoczucia i narodowej świadomości; 4. Kroki przygotowawcze do uzyskania przyzwoleń rządu potrzebnych dla osiągnięcia celu syjonizmu”¹⁵. Powołano następnie do życia instytucje, tworzące podstawową strukturę ruchu syjonistycznego. Najważniejszym organem był Kongres Syjonistyczny reprezento-

¹¹ Teodor Herzl (1860–1904) – węgierski dziennikarz żydowskiego pochodzenia, autor broszury *Państwo Żydowskie*, w której przedstawił główne cele, program i sposoby budowy takiego państwa. Inicjator I Kongresu Syjonistycznego w Bazylei (1897), na którym utworzona została „Światowa Organizacja Syjonistyczna” i uchwalony „Program Bazylejski”, zawierający zapowiedź utworzenia żydowskiego państwa narodowego. Zwolennik idei syjonistycznych, którym poświęcił całe swoje życie „wierzę, że skończyło się dla mnie życie, a zaczęła się historia”, i Ibidem, s. 87–197.

¹² Leon Pinsker (1821–1891) – lekarz, wywodzący się z żydowskiej inteligencji w Odessie; zwolennik tezy o możliwości rozwiązania kwestii żydowskiej drogą równouprawnienia i asymilacji, autor broszury *Autoemancypacja* (1882); czynny działacz syjonistyczny, jeden z organizatorów pierwszej katowickiej konferencji syjonistycznej (1884), ibidem, s. 47–56.

¹³ Syjonizm jako ruch polityczny narodził się w 1897 roku na I Kongresie Syjonistycznym (Bazylea 29–31 sierpnia 1897 r.). Jego idea było dążenie do zainicjowania wielkiego powrotu wszystkich rozproszonych po całym świecie Żydów do swej ojczyzny sprzed wieków i odbudowania państwa praocjów, por. na ten temat: J. Zineman, *Historia narodu...*, passim.

¹⁴ Żydzi byli od wieków odrębnym narodem i ich rzeczywista emancypacja nie mogła nastąpić drogą indywidualnej asymilacji, lecz przez wyzwolenie kolektywne, narodowe, por.: J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 33.

¹⁵ J. Walicki, *Ruch syjonistyczny...*, s. 16.

wany przez delegatów, wybieranych przez płatników składki organizacyjnej „szekla”¹⁶. Powstawały także instytucje finansowe, takie jak Żydowski Bank Kolonialny i Żydowski Fundusz Narodowy, które miały wspierać przyszłych osadników¹⁷.

Idee syjonistyczne znalazły również oddźwięk na ziemiach polskich, największy w zaborze rosyjskim i na terenie Austro-Węgier, na ziemiach Cesarstwa Niemieckiego cieszyły się dużo mniejszą popularnością. Do głównych orędowników tego nurtu należeli członkowie ruchu „Hibbat Zion” („Howewej Cyjon” – „Miłośnicy Syjonu”), powstałego w 1881 r. w Rosji. Pierwsze stowarzyszenie związane z tym ruchem zostało założone w Warszawie w 1882 r. przez znanego później działacza syjonistycznego rabina Szmula Mohilewera z Białegostoku. Idea szybko rozpropagowała się na ziemiach Królestwa i wkrótce Warszawa stała się drugim po Odessie ośrodkiem syjonistycznym¹⁹.

Także w Galicji rozwijał się syjonizm. W 1887 roku powstało pod kierunkiem Hermana Diamanda towarzystwo „Syjon”, które także przyłączało się do głównej idei budowania własnej państwowości Żydów w Palestynie. Na ziemiach zaboru pruskiego idee syjonistyczne nie znajdowały wielu zwolenników. Żydzi wielkopolscy, opowiadając się za asymilacją, manifestowali w ten sposób swoją niemieckość, co miało ich chronić przed atakami antysemickimi.

Pod wpływem idei głoszonych przez Herzla podczas I Kongresu Syjonistycznego biedni Żydzi w zaborze rosyjskim i w Galicji traktowali wystąpienie tego duchowego przywódcy jak objawienie. Był uważany za bohatera narodowego. Na terenie Austro-Węgier rząd nie zabraniał legalnej działalności, dlatego też szybko tworzyły się syjonistyczne struktury. Na początku XX wieku symboliczny „szekl” płacono już około 10 tysięcy galicyjskich Żydów. Jeszcze liczniejszą grupę stanowili sympatycy ruchu, których nie było stać na wniesienie opłaty członkowskiej. Na terenie Galicji w każdym większym mieście powstawały ugrupowania syjonistyczne, tworzone były kluby, uniwersytety ludowe, wydawano czasopisma²⁰. Natomiast legalna działalność ruchu syjonistycznego nie była możliwa na obszarze Kongresówki. Nie zahamowało to jednak jego rozwoju. W 1898 roku odbyła się w Warszawie potajemna narada delegatów na II Kongres z całego imperium

¹⁶ Opłacanie szekla (nazwa pochodzi od izraelskiej starożytnej monety) było główną powinnością każdego syjonisty, ibidem, s. 17.

¹⁷ Syjoniści starali się za wszelką cenę przygotować do masowej imigracji. Powołany Żydowski Fundusz Narodowy miał zająć się skupowaniem w Palestynie ziemi, która później miała być wydzierżawiana żydowskim osadnikom, szerzej na temat organizacji i skuteczności działań bankierów żydowskich w tym kierunku zob.: J. Zineman, *Historia narodu...*, s. 147–148.

¹⁸ Hibbat Zion (Chibat Syjon) – ruch, który zrodził się pod wpływem fali pogromów w Rosji i antysemityzmu na początku lat 80. XIX wieku. Głównymi ośrodkami były Warszawa i Odessa. Wyznawcy tego ruchu głosili tezy o możliwości rozwiązania kwestii żydowskiej drogą równouprawnienia i asymilacji. Szerzej na ten temat por.: *Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, t. 2, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 287–288.

¹⁹ Szerzej na ten temat zob.: J. Walicki, *Ruch syjonistyczny...*, passim.

²⁰ Por.: J. Wróbel, *Przed odzyskaniem niepodległości*, [w:] *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, pod red. J. Tomaszewskiego, Warszawa 1993, s. 98–99.

rosyjskiego, na której uzgodniono wspólne stanowisko. Zebrani zaakceptowali program utworzenia państwa żydowskiego, wysuwając jednak żądania stopniowego osadnictwa w Palestynie i aktywnej działalności ruchu na rzecz sytuacji Żydów w diasporze. Tu też na tyle, na ile pozwalał carski reżim, działały syjonistyczne kluby, zakładano szkoły, wydawano prasę²¹.

Syjonizm nie był ruchem jednorodnym. W jego struktury wchodziły różne nurt, a na kolejnych kongresach tworzyły się nowe frakcje, przeradzając się w odrębne partie, którym przyświecał, co prawda, wspólny cel, ale różniły się one pod wieloma względami. W Palestynie powstały partie działające w duchu tradycji wyniesionych z diaspy. Nurt religijny reprezentowany był przez Centrum Duchowe założone w Wilnie w 1893 roku („Merkaz Ruchani” – „Mizrachi”) oraz organizację „Robotnik Mizrachi” („HaPoel HaMizrachi”). Z kolei w nurt marksistowski weszła partia „Poale Syjon”²², sięgająca swymi korzeniami Rosji początków XX w. Także w Palestynie w 1905 roku powstała organizacja socjalistyczna, odrzucająca jednak teorię marksistowską – „Młody Robotnik” („HaPoel HaCair”). Radykalną prawicę stanowili rewizjoniści²³. Poza podziałem na rewizjonistów, socjalistów i religijnych syjonistów byli jeszcze ogólni syjonisci, którzy, pozostając w strukturach ruchu syjonistycznego, nie tworzyli odrębnej partii.²⁴

Podobnie na ziemiach polskich syjonizm nie miał tylko jednego oblicza. Na przełomie wieków krystalizowało się ugrupowanie socjalistów syjonistów (między 1901–1903 powstał oddział warszawski „Poalej Syjon”). Z terenu Kongresówki i Galicji wywodziło się wielu znanych działaczy syjonistycznych, jak np. Abraham Thon z Krakowa, Abraham Salz z Tarnowa (wiceprezydent I kongresu syjonistycznego), Leon Reich z Krakowa czy Icchak Grünbaum z Kongresówki²⁵.

Mimo to działalność syjonistów była coraz bardziej wyraźna, a znaczna część środowisk żydowskich tylko w nim widziała nadzieję na lepsze życie w swojej ojczyźnie. Miejsce wyboru na „żydowską siedzibę narodową” nie było ustalone. Rozważano możliwość wydzielenia takiego terytorium m.in. w Ugandzie, Argentynie, Kenii, na Madagaskarze lub na Cyprze. W roku 1903, podczas VI Kongresu Syjonistycznego rząd brytyjski wyszedł z propozycją miejsca osiedlenia się społeczności żydowskiej w Ugandzie. Projekt ten przez większość środowisk syjonistycznych został przyjęty z niezadowoleniem i już na kolejnym Kongresie

²¹ Szerzej na ten temat zob.: J. Zineman, *Historia narodu...*, passim.

²² W swej działalności partia ta uległa ewolucji, by w 1919 roku połączyć się z innymi grupami w partię „Jedność Pracy” („Ahdut HaAwoda”), która z kolei zjednoczyła się z „HaPoel HaCair” w „Partię Robotników Ziemi Izraela” („Mifleget Poalei Erec Israel”, „Mapai”), stając się najważniejszą siłą społeczności żydowskiej w Palestynie, por. na ten temat: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 23.

²³ Rewizjoniści uznawali autorytet Włodzimierza Żabotyńskiego głosząc przy tym hasła solidaryzmu narodowego, potępiali walkę klasową, krytykowali organizację Syjonistyczną i buntowali się przeciwko administracji brytyjskiej (na temat ich działalności pod wodzą Żabotyńskiego zob. w dalszej części).

²⁴ Szerzej na ten temat zob.: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 22–24; J. Walicki, *Ruch syjonistyczny...*, passim.

²⁵ J. Walicki, *Ruch syjonistyczny...*, passim.

w roku 1905 doszło do odrzucenia brytyjskiej propozycji, z uwagi na niekorzystne warunki osadnicze panujące w Ugandzie. Od tego momentu wśród syjonistów – mimo braku formalnej deklaracji mocarstw²⁶ – doszło do wyraźnej tendencji popierania emigracji do Palestyny, która w latach 1904–1914 wynosiła od 35 do 40 tys. emigrantów, głównie z terenów Rosji Carskiej (druga alija²⁷), którzy przybywali na teren swojej historycznej ojczyzny także z pobudek ideowych, by budować zręby żydowskiego życia w Ziemi Świętej²⁸. „Przybywający z Europy Żydzi (początkowo niemal wyłącznie uciekający z carskiej Rosji) [...] w Palestynie osiadali na roli, pracowali fizycznie. Stawali się normalnym narodem, nie ograniczającym się wyłącznie do pracy w handlu i w wolnych zawodach. Warunki, w jakich się znaleźli w tym zapadłym wówczas zakątku Azji, były niezmiernie ciężkie: gorący klimat, kamienista gleba wymagająca pracy kilofem, bagna – siedliska malarii dziesiątkującej osadników z Europy [...] w tych trudnych warunkach wyrastało nowe, twarde pokolenie narodu żydowskiego. Owe „skarby”, jak zwano urodzonych już w Palestynie chłopców i dziewczęta, którzy jak te kaktusy, wyrastając w pustynnych warunkach, odznaczali się mocą przetrwania”²⁹.

Także na terenie ziem polskich przed pierwszą wojną światową imigracja żydowska była dość wyraźna. Różne motywy skłaniały Żydów do wyjazdów z tych obszarów. Podobnie jak ich polscy czy ukraińscy sąsiedzi wyjeżdżali w poszukiwaniu lepszych warunków do życia. Często przyczyną wyjazdu był też rosnący antysemityzm, który nie dawał szans na normalne życie „w gettach żydowskich, które stawały się [...] «przenośną ojczyzną»”³⁰. Głównym krajem docelowym żydowskiej emigracji były Stany Zjednoczone, co miało w tym okresie istotny wpływ na powstanie masowej amerykańskiej społeczności żydowskiej³¹.

Jak już wspomniano, Palestyna w latach 1904–1914 stanowiła również obszar emigracyjny dla Żydów. Była to kraina na Bliskim Wschodzie, ciągnąca się pasem między Morzem Śródziemnym oraz rzeką Jordan i Morzem Martwym, z do-

²⁶ Należy podkreślić, że wcześniejsze zabiegi Teodora Herzla, mające na celu uzyskanie poparcia dla idei syjonistycznych wśród przedstawicieli rządu brytyjskiego, rosyjskiego czy włoskiego; rozmowy prowadzone m.in. z cesarzem niemieckim, sułtanem tureckim a nawet z papieżem nie dały obiecujących rokowań. Było to m.in. spowodowane odwróceniem się od syjonizmu samych bogatych i wpływowych Żydów, jak też traktowaniem idei tego ruchu za zbyt śmiałe i niereczywiste, szerzej na ten temat por.: P. Johnson, *Historia Żydów...*, passim.

²⁷ *Alija* – oznacza wzniesienie się „wspięcie do góry” tych, którzy emigrują do Palestyny, a później do Izraela. Jedną ze świętych zasad syjonizmu, polegającą na organizowaniu i popieraniu masowej imigracji do Ziemi Obiecanej, por.: P. Jendroszczyk, *W cieniu gwiazdy Dawida*, Warszawa 1990, s. 89. Szerzej o Alijach w zestawieniu tabelarycznym w dalszej części rozważań.

²⁸ Szerzej na temat drugiej aliji zob.: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 33.

²⁹ M. Pruszyński, *Mojżesz i Ksawery*, Warszawa 1999, s. 11.

³⁰ Takiego określenia użył niemiecki poeta pochodzenia żydowskiego, Heinrich Heine, por.: P. Jendroszczyk, *W cieniu gwiazdy...*, s. 5.

³¹ Na przykład od lat 1881–1882 rocznie z Rosji emigrowało przeciętnie 50–60 tys. osób. W 1891 roku Rosję opuściło 110 tys. Żydów, a w 1892 – 137 tys., natomiast w latach 1905–1906 – ponad 200 tys. Galicję opuściło pomiędzy rokiem 1881 a 1914 – ponad 350 tys., wielu Żydów wyemigrowało także z Rumunii. Zapoczątkowany etap imigracji objął prawie 2,5 mln społeczności żydowskiej, szerzej na ten temat zob.: P. Johnson, *Historia Żydów...*, s. 389.

stępem do zatoki Akaba z głównym ośrodkiem administracyjnym znajdującym się w Jerozolimie. Jeszcze przed pierwszą wojną światową w Palestynie mieszkało około 85 tysięcy osób, w większości Arabów. Powszechnie dominował pogląd, że imigracja żydowska dodatnio wpływa na rozwój Palestyny i dostarcza korzyści Arabom. Jednakże „założyciele Ruchu Syjonistycznego nie wzięli pod uwagę sprzeciwu Arabów wobec utworzenia żydowskiego państwa w Palestynie. Uważali, że jest to kraj bardzo słabo zaludniony i zacofany, i sądzili, że ludność arabska będzie współpracować z Żydami przy jego rozbudowie”³².

Zdaniem Tadeusza Walichnowskiego aspiracje te kryły w sobie tym większe niebezpieczeństwo, że „ideologia syjonistyczna, która [zawierała – objaśn. E.S.] w sobie dużo pierwiastków mistyczo-religijnych, [zakładała] zaborczość, nietolerancję i przewagę własnego narodu nad innymi”³³. W tym kontekście Arabowie na trwającą wciąż falę napływową imigracji żydowskiej patrzyli z niechęcią. Domagali się bowiem od Anglików niepodległości Palestyny, a w niej dla siebie pozycji „jedynych gospodarzy”, dla Żydów zaś statutu mniejszości narodowej. Ich żądania obejmowały zarazem całkowite wstrzymanie dalszej imigracji, a w stosunku do przybyłych już – ograniczenia w prawie nabywania ziemi³⁴. Miejscowi rolnicy arabscy – dzierżawcy ziemi należącej do wielkich posiadaczy, odczuwali zagrożenie spowodowane odsprzedawaniem gruntów żydowskim nabywcom, którzy stosowali współczesne metody gospodarowania. Taka sytuacja oznaczała usuwanie dzierżawców i zmianę ustalonego tradycją systemu uprawy ziemi. Także praca fizyczna, zwłaszcza na roli, stała się syjonistycznym hasłem optującym za odrodzeniem się w ten sposób narodu żydowskiego. Narodowym ideałem stała się żydowska praca na żydowskiej ziemi, a to stwarzało sytuację konkurencji z arabskimi robotnikami. Równoległe z problemami społecznymi i gospodarczymi istniały polityczne przesłanki, które prowadziły do narastania sprzeczności między społecznością żydowską, określaną mianem „jiszuw”, a ludnością arabską. U progu XX w. kształtował się bowiem narodowy ruch arabski, skierowany m.in. przeciw Turcji³⁵.

Wybuch pierwszej wojny światowej spowodował, że Palestyną zainteresowały się walczące mocarstwa. Dla Wielkiej Brytanii istotne znaczenie miała bliskość Kanału Sueskiego, dla Rosji natomiast ważne było sąsiedztwo cieśnin łączących Morze Czarne i Morze Śródziemne. Niebagatelne znaczenie miały także znajdujące się w sąsiednich krajach Bliskiego Wschodu złoża ropy naftowej. Po stronie Niemiec stanęła Turcja. Alianci starali się więc pozyskać Arabów, a jednocześnie, zważywszy na panującą sytuację w Europie, sympatyzowali z postulatami Światowej Organizacji Syjonistycznej³⁶.

³² D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 158–159.

³³ T. Walichnowski, *Syjonizm a państwo żydowskie*, Katowice 1968, s. 44–45.

³⁴ Nowa ustawa o nieruchomościach, ograniczająca sprzedaż ziemi Żydom wyszła w 1940 roku (zabroniono jej na 65% terytorium Palestyny). Por. na ten temat: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 45.

³⁵ Szerzej na ten temat zob.: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 11–12.

W 1916 roku doszło do zawarcia układu francusko-brytyjskiego o podziale Bliskiego Wschodu na strefy wpływów. Rok później powstał Legion Żydowski, wspierający na Bliskim Wschodzie wojska brytyjskie. Po raz pierwszy od wieków Żydzi mogli walczyć w formacji, którą sami tworzyli³⁷. Równie istotne dla polityki syjonistycznej były zabiegi Chaima Weizmanna³⁸, zmierzające w kierunku przekonania wpływowych kół angielskich do swojego programu. Zainteresowanie problemami Żydów premiera brytyjskiego Lloyd George'a i ministra w jego gabinecie Arthura Balfoura spowodowało wydanie deklaracji, w której Minister Spraw Zagranicznych Zjednoczonego Królestwa pisał, iż „Rząd Jego Królewskiej Mości odnosi się życzliwie do stworzenia narodowej siedziby w Palestynie dla narodu żydowskiego, i uczyni największe wysiłki, by umożliwić to zadanie, przy czym należy zrozumieć, że nie powinno stać się nic, co ograniczyć mogłoby obywatelskie i religijne prawa istniejących w Palestynie społeczeństw nieżydowskich, lub ich prawa i polityczne stanowisko Żydów w jakimkolwiek innym kraju”³⁹.

Deklaracja Balfoura nie była zbyt precyzyjna i pozwalała na różne interpretacje. Jej zainicjowanie – jak można sądzić – stało się jednak bodźcem sprzyjającym wpływom ruchu syjonistycznego wśród społeczności żydowskich, zwłaszcza w Europie Środkowej-Wschodniej. Postrzegana była również jako pierwszy oficjalny krok w stronę stworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Kiedy jednak „wojska brytyjskie 7 listopada 1917 r. zdobyły (kosztem Turcji) Gazę, port i fortecę na wybrzeżu Morza Śródziemnego, 17 listopada zajęły Jafę, a 9 grudnia marszałek Edmund Henry Allenby wjechał do Jerozolimy. Rozpoczął się trzydziestoletni okres administracji brytyjskiej, początkowo wojskowej, od 1 lipca 1920 r. – cywilnej”⁴⁰.

³⁶ Ibidem, s. 12.

³⁷ Byli żołnierze Zion-Mule-Corps – syjonistycznego korpusu transportowego, liczącego początkowo ok. 600 ochotników – zostali przydzieleni w Londynie do 20. Pułku Londyńskiego. Z tak powstałej kadry wyłonili się podstawy legionu (który wkrótce miał znaleźć się na terytorium palestyńskim), na czele którego stanął jeden z jego przywódców – Włodzimierz Żabotyński. Legion nosił oficjalny tytuł „Juden Regiment” i odznakę Menory z hebrajskim hasłem „Kadima”, szerzej na ten temat zob.: J. Zineman, *Historia narodu...*, s. 257–260.

³⁸ Chaim Weizmann – (1874–1952); niektóre źródła podają datę ur. 1873, por.: J. Zineman, *Historia narodu...*, s. 246. Profesor biochemii na uniwersytecie w Manchester, wpływowy działacz syjonistyczny w okresie poherzłowskim, przewodniczący Światowej Organizacji Syjonistycznej (1920–1931), znakomity orator i dyplomata, przyczynił się do przygotowania deklaracji Balfoura, przewodniczący Agencji Żydowskiej (1929–1931 i 1935–1946). W 1949 roku wybrany na prezydenta Izraela, szerzej na ten temat zob.: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 37–38.

³⁹ Ibidem, s. 262.

⁴⁰ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 13. W czasie pierwszej wojny światowej Turcja i Wielka Brytania stanęły po dwóch stronach frontu. Turcja, Niemcy, Austro-Węgry i Bułgaria utworzyły jeden blok wojskowy, z kolei Wielka Brytania, Francja, Rosja, Serbia, Czarnogóra, a później także Belgia i Stany Zjednoczone weszły w koalicję zwaną ententą. W 1918 roku brytyjski generał Edmund H.H. Allenby, kierując zwycięską kampanią wojsk brytyjskich przeciwko Turcji, zajął między innymi Palestynę. Przez kilka lat od 1918 do 1923 Palestyna była terenem okupowanym. Mandat na sprawowanie władzy w tym kraju przyznany Wielkiej Brytanii przez Ligę Narodów obejmował okres aż do momentu niepodległości Izraela (1948), szerzej na ten temat zob.: A. Klugman, *Izrael ziemia świecka...*, s. 9–11.

Brytyjczycy otrzymali z ramienia Ligi Narodów w 1922 roku formalny mandat nad Palestyną⁴¹. Uchwała zaleciła Wielkiej Brytanii budowę siedziby narodowej Żydów w Palestynie, co w praktyce łączyło się z coraz liczniejszą imigracją Żydów.

W latach 1919–1923 miała miejsce trzecia fala aliji⁴², głównie z ZSRR, Polski i krajów nadbałtyckich – 35 tys. osób, co wpływało na ogólną liczbę ludności Palestyny⁴³. Początkowo obowiązki Agencji Żydowskiej – organu doradczego, współdziałającego z administracją mandatową – pełniła Światowa Organizacja Syjonistyczna. Według tej uchwały miał powstać lokalny samorząd, przy zapewnieniu równych praw wszystkim mieszkańcom kraju. Językami oficjalnymi były angielski, arabski i hebrajski, zachowano tradycyjne instytucje religijne oraz ich kompetencje, co miało znaczenie zwłaszcza dla muzułmanów i chrześcijan. Obok głównego rabina sefardyjskiego (urzędującego od czasów tureckich), powołano głównego rabina aszkenazyjskiego⁴⁴ (jego uprawnienia dotyczyły imigrantów z Europy Środkowej) oraz Radę Rabiniczną. Obowiązkiem administracji mandatowej było zapewnienie rozwoju ekonomicznego Palestyny⁴⁵.

Należy podkreślić, iż okres mandatu przyniósł społeczności arabskiej daleko idące zmiany w sferze stosunków społecznych, położenia gospodarczego i politycznego. Rozwój ekonomiczny, spowodowany w dużej mierze przez imigrację Żydów⁴⁶, powstawanie nowych gałęzi produkcji, rozwój rolnictwa i handlu zagranicznego, sprzyjały podnoszeniu stopy życiowej również arabskich mieszkańców Palestyny.

Wzrastały jednak dysproporcje między Arabami a Żydami, na niekorzyść tych pierwszych.

Muzułmańscy mieszkańcy Ziemi Świętej „nie godzili się [...], by Żydzi byli – jak już nadmieniono – gospodarzami «ich ziemi»”. Dochodziło do ataków arabskich na osiedla żydowskie. Wówczas Żydzi powołali organizację samoobrony pod nazwą „Hagana”, na czele której stanął Włodzimierz Żabotyński⁴⁷.

⁴¹ Mandat objął ziemie, które stanowią dziś Palestynę i Jordanię, Wielka Brytania otrzymała też Irak, Francji przypadł obszar Libanu i Syrii. Mocarstwa ustaliły granice nie zważając ani na argumenty żydowskie, ani arabskie, por. na ten temat: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 13.

⁴² W ramach trzech pierwszych fal żydowskiej imigracji do Palestyny przybyli „chaluce”, czyli pionierzy, którzy za najwyższy swój cel uważali pracę na roli, żyjąc w przekonaniu, że ich *powrót po wiekach do ziemi praojców powinien być dosłowny – do ziemi*. Szerzej na ten temat zob.: A. Klugman, *Polonica w Ziemi Świętej*, Kraków 1994, s. 110–112.

⁴³ Według szacunków brytyjskich, w 1922 roku w Palestynie zamieszkiwało 752 tys. osób, w tym 83,8 tys. Żydów, szerzej na ten temat zob.: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 20.

⁴⁴ Podział Żydów na sefardyjskich i aszkenazyjskich odpowiada podziałowi społeczeństwa pod względem kraju czy też regionu pochodzenia. Nazwa Sefarad odnosiła się początkowo do Żydów hiszpańskich i portugalskich, później stosowano ją na określenie Żydów zamieszkujących basen Morza Śródziemnego. W ostateczności Żyd sefardyjski to każdy, kto pochodzi lub jest potomkiem emigrantów z krajów arabskich. Aszkenazyjczycy natomiast to Żydzi europejscy z pochodzenia lub imigranci, por. na ten temat: P. Jendroszczyk, *W cieniu gwiazdy...*, s. 98–103.

⁴⁵ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 13–15.

Pierwsza dekada lat dwudziestych obfitowała w zamieszki między Arabami i Żydami. Władze mandatowe usilnie próbowały rozwiązać zaistniałą sytuację. W 1922 roku powstała opracowana przez brytyjskiego ministra kolonii Williama Churchilla – pierwsza „Biała Księga” w sprawie Palestyny, która stanowiła „oficjalną” interpretację Deklaracji Balfoura. Stwierdzano w niej, iż „napiecie, które od czasu do czasu ujawniało się w Palestynie, sprowadzić należy głównie do pewnych obaw, jakie żywi część arabskiej i część żydowskiej ludności. Co się tyczy Arabów, to obawy te opierają się częściowo na przesadnym interpretowaniu sensu deklaracji, wydanej w dniu 2 listopada 1917 r. w imieniu rządu Jego Królewskiej Mości, która przychyliła się do utworzenia żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie. Poczyniono bez upoważnienia deklarację w tym sensie, jakoby zamierzonym celem było stworzenie całkowicie żydowskiej Palestyny. [...] Rząd chciałby zwrócić uwagę na fakt, iż odpowiednie zwroty deklaracji nie mówią, że Palestyna jako całość ma być zamieniona na żydowską siedzibę narodową, lecz, że w Palestynie ma być utworzona taka siedziba”⁴⁸.

Spółeczność żydowska zaakceptowała tę interpretację, gdyż obawiano się utracić poparcie brytyjskie. „Biała Księga” mówiła o Żydowskiej Siedzibie Narodowej na części terytorium w ramach „wspólnej ojczyzny Żydów i Arabów”. Ustalała także normy ekonomicznej pojemności, której imigracja żydowska nie mogła przekroczyć. Porozumienie zostało jednak odrzucone przez przedstawicieli arabskiej ludności a zagadnienie stosunków arabsko-żydowskich pozostało wciąż otwarte⁴⁹. W dwa lata później, pod wpływem propagandowych działań syjonistycznych doszło do czwartej aliji⁵⁰ (1924–1931), która wynosiła 82 tys. osób, głównie z Polski – „alija Grabskiego”⁵¹.

W tym czasie w Polsce wzrosło zainteresowanie Palestyną. Uwagę środowisk intelektualnych – nie tylko żydowskich – zwróciło utworzenie Uniwersytetu He-

⁴⁶ Na temat korzyści płynących dla Palestyny z imigracji żydowskiej pisze w swoich wspomnieniach z podróży odbytej w 1943 roku do Azji i Afryki Julian Suski (jako pracownik w biurze ministra Pracy i Opieki Społecznej Henryka Leona Strasburgera, na polecenie rządu emigracyjnego w Londynie zostaje oddelegowany do Kairu. Jego zadaniem miały być wizytacje w obozach polskich w Palestynie, Libanie i w Afryce oraz przeprowadzenie szkoleń dla uchodźców, dawnych pracowników państwowych – znaczna część jego rękopisów–dokumentów z poszczególnych wizytacji znajduje się w archiwach emigracyjnego rządu polskiego w Londynie) m.in., że „wyniki osiągnięte przez Żydów w Palestynie imponują. [...] Żydzi pokazali ponad wszelką wątpliwość, że potrafią być narodem, że zasługują na przywrócenie im ojczyzny. [...] Emigracja żydowska podniosła cywilizację, zarówno materialną, jak i niematerialną Palestyny do poziomu zupełnie wyjątkowego na Wschodzie, skalę zaś życia nie tylko własną, ale i ludności autochtonicznej dźwignęła powyżej przeciętnej, która istniała w krajach Europy Wschodniej [...] wychowała nowe pokolenie, zrodzone w Palestynie, świetnie się fizycznie rozwijające”. Szerzej na ten temat por.: J. Suski, *W służbie publicznej na dwóch kontynentach*, Warszawa 1988, s. 183–184.

⁴⁷ Pod skrzydłami tej konspiracyjnej organizacji zaczęto przeprowadzać szkolenia wojskowe, przemycano broń. „Hagana” otrzymywała fundusze od Agencji Żydowskiej. Podstawowym jej zadaniem była obrona, unikano akcji zaczepnych. Mimo że działalność organizacji była nielegalna, władze brytyjskie tolerowały np. gromadzenie broni w osiedlach żydowskich, a po 1929 roku doszło do utworzenia pomocniczej policji (ok. 3 tys. młodzieży rekrutującej się przeważnie z członków „Hagany”), ibidem, s. 13–20; 40–42.

⁴⁸ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 19–20.

⁴⁹ Szerzej na ten temat zob.: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, passim; A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, passim; A. Klugman, *Izrael ziemia świecka...*, passim.

brajskiego w Jerozolimie⁵². Rozwinięta już na dużą skalę imigracja Żydów Polskich, w tym drobnych przedsiębiorców, którzy, emigrując opuszczali swych krewnych i znajomych w kraju rodzinnym, znalazła także swój oddźwięk w ożywieniu wzajemnych kontaktów handlowych⁵³. Stosunkami gospodarczymi z Polską zainteresowały się także instytucje syjonistyczne⁵⁴, a od 1 stycznia 1923 r. rozpoczął oficjalne urzędowanie konsulat polski w Jerozolimie, który w styczniu 1925 r. został przekształcony w konsulat generalny, obejmując kompetencjami również Syrię⁵⁵.

Pod wpływem wzmożonej fali emigracyjnej w kierunku Palestyny, w 1930 roku została opracowana przez władze mandatowe druga „Biała Księga”, która określała nowe limity imigracyjne dla ludności żydowskiej, natomiast w kwestii uzdrowienia stosunków w Palestynie proponowała iść w kierunku przestrzegania trzech następujących zasad” „1. Ziemi wolnej niema w Palestynie, i dlatego należy zakazać Żydom nabywania gruntów. Ziemię uzyskaną przez osuszenie obszarów zabagnionych trzeba oddać bezrolnym Arabom; 2. Imigracja Żydów do Palestyny musi być zakazana, jak długo w kraju są bezrobotni Arabowie; 3. Rada Legislacyjna powinna być bezwzględnie zwołana”⁵⁶. Powtórzyła ona stanowisko „Białej Księgi” z 1922 r., głoszącej, że przez rozwój żydowskiej siedziby „narodowej [...] nie rozumie się [...] narzucenia narodowości żydowskiej mieszkańcom

⁵⁰ Imigracja szczególnie zamożnego mieszczaństwa żydowskiego wpłynęła zasadniczo na szybką odbudowę kraju, a szczególnie wielu miast. Dość intensywnie rozwijał się przemysł, w Tel-Awii zbudowano pierwszą elektrownię, następnie w Tyberiadzie i w Hajfie. Prywatni inwestorzy zaczęli budować domy, fabryki zasadzano plantacje pomarańczy. Rozwijał się przemysł chemiczny. Zaczynała kształtować się struktura społeczna i gospodarcza Palestyny, szerzej na ten temat zob.: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 20–30; J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 303–306.

⁵¹ Rząd polski popierał imigrację Żydów i dążeń do utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Jeszcze w grudniu 1923 r. Sejm powierzył misję utworzenia pozaparlamentarnego rządu działaczowi Narodowej Demokracji Władysławowi Grabskiemu, który w walce z inflacją w Polsce przystąpił do restrykcyjnego opodatkowania warstw średnich, do których zaliczało się także mieszczaństwo żydowskie. Załamanie koniunktury w Polsce i reformy Grabskiego stały się główną przyczyną imigracji żydowskiej do Palestyny, por. na ten temat: St. Wysocki, *Żydzi w dziejach Polski*, Warszawa 1995, s. 118.

⁵² Uroczyste otwarcie uniwersytetu nastąpiło 1 kwietnia 1925 r. Niektóre polskie uczelnie przesyłały uroczyste listy z okazji położenia kamienia węgielnego pod jego budowę, a m.in. Uniwersytet Warszawski wysłał swego przedstawiciela, por.: J. Zineman, *Historia narodu...*, s. 303–304; A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 42–43.

⁵³ Na rynku polskim popularne stały się wówczas pomarańcze i cytryny, sprowadzane pod marką Jafy. Rosnąca wymiana handlowa oraz imigracja spowodowały, że od września 1933 r. Polskie Transatlantyczne Polsko-Palestyńskiej Izby Handlowej, która w kwietniu 1932 r. zorganizowała pawilon polski na Targach Lewantyńskich w Tel-Awii, a od czerwca tegoż roku wydawała miesięcznik „Palestyna i Bliski Wschód”, szerzej na ten temat zob.: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 42–44.

⁵⁴ Szerzej na ten temat zob.: J. Walicki, *Ruch syjonistyczny...*, s. 38–56.

⁵⁵ Również w Tel-Awii powstał konsulat w 1927 roku, natomiast w 1936 roku ustanowiono wicekonsulat honorowy w Hajfie. Początkowo najważniejszym zadaniem konsulatu była opieka nad polskimi pielgrzymami, stopniowo jednak przybierało obowiązków wynikających z rozwoju stosunków gospodarczych. Na podkreślenie istoty i znaczenia tych placówek wpłynął fakt utworzenia Polsko-Palestyńskiej Izby Handlowej, która w kwietniu 1932 r. zorganizowała pawilon polski na Targach Lewantyńskich w Tel-Awii, a od czerwca tegoż roku wydawała miesięcznik „Palestyna i Bliski Wschód”, szerzej na ten temat zob.: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 42–44.

⁵⁶ J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 323 [zachowano pisownię oryginału].

Palestyny w ogóle, ale dalszy rozwój istniejącej społeczności żydowskiej przy pomocy Żydów w innych częściach ziemi, tak, aby stała się centrum, w którym naród żydowski w całości uczestniczyć mógłby z motywów religijnych i plemiennych, z zainteresowaniem i z dumą”⁵⁷. Rząd brytyjski deklarował w ten sposób zamiar zahamowania imigracji, uwzględniając rozmiary bezrobocia Arabów i Żydów, następstwem tego było ograniczenie sprzedaży ziemi w ręce żydowskie. Wywołało to niezadowolenie syjonistów i brytyjski premier MacDonald złagodził niektóre antysyjonistyczne postanowienia rządu, wznowiając imigrację⁵⁸. Kontrolerskie w ramach Organizacji Syjonistycznej budził projekt powołania do życia Agencji Żydowskiej⁵⁹.

Lata trzydzieste spotęgowały napięte dotąd stosunki arabsko-żydowskie. Narastająca wciąż fala żydowskich imigrantów wywoływała nienawiść wśród ludności arabskiej, która obawiała się, że przekształci się wkrótce w mniejszość palestyńską. Kolejny szczyt emigracyjny, czyli piąta alija, przypadł na lata 1932–1938⁶⁰. Główną jego przyczyną był wzrost antysemityzmu w Europie, dojście Adolfa Hitlera do władzy i prześladowania w Niemczech⁶¹. Poniższe zestawienie tabelaryczne obejmuje fale imigracyjne ludności żydowskiej na teren Palestyny od początku 1882 roku do 1938, z uwzględnieniem liczby i kraju pochodzenia⁶².

⁵⁷ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 33–34.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Artykuł 4 Mandatu Palestyńskiego z 1922 roku mówił o stworzeniu *przedstawicielstwa żydowskiego* (Agencji Żydowskiej), które *administracji publicznej ma służyć poradą i współdziałać [...] w tworzeniu żydowskiej siedziby narodowej [...] oraz pomagać i współuczestniczyć w rozwoju kraju*. Organizacja Syjonistyczna została tymczasowo uznana przez Ligę Narodów za to przedstawicielstwo, por.: *Dokumenty polityki syjonistycznej od programu bazylejskiego do enuncjacji MacDonalda i Weizmana 1897–1931*, Kraków [1931], s. 7. Warto podkreślić, że wśród umiarkowanych syjonistów (m.in. Chaim Weizmann) byli zwolennicy zaproszenia do pracy w Agencji także przedstawicieli społeczności żydowskiej nie związanych z syjonizmem. Oponenti Weizmanna reprezentowali stanowisko, że tylko syjoniści mają moralne prawo zasiadać w strukturach organizacji, która będzie zajmowała się m.in. rekrutacją imigrantów. W 1929 r., na XVI Kongresie Syjonistycznym w Zurychu zaakceptowano wniosek Weizmanna i doszło do stworzenia Agencji Żydowskiej. Nie związani z syjonizmem działacze stanowili 50% członków Agencji. W jej skład, poza syjonistami, wchodził także przedstawiciel społeczności żydowskiej, jak Albert Einstein, Szalom Asz czy Leon Blum, szerzej na ten temat por.: J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 317–320.

⁶⁰ Należy podkreślić, że ruch emigracyjny wciąż istniał, przybierał na sile i z początkiem 1937 roku do Palestyny przybyło około 400 tys. Żydów (w tym 40% z Polski), szerzej na ten temat zob.: Wł. Pobóg—Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. 2, cz. 2, *Okres 1914–1939*, Gdańsk 1990, s. 814–815. Aleksander Klugman podaje, iż w latach 1918–1948 do Palestyny przybyło 187 135 Żydów z Polski, natomiast w chwili proklamowania niepodległości Izraela (1948 r.) kraj ten liczył 650 tys. mieszkańców żydowskich, z czego prawie trzecią część stanowili Żydzi Polscy. Por.: A. Klugman, *Polonica w Ziemi Świętej...*, s. 117.

⁶¹ Szerzej na ten temat zob.: J. Tomaszewski, *Preludium zagłady. Wyznanie Żydów Polskich z Niemiec w 1938 r.*, Warszawa 1998, *passim*.

⁶² Opracowano na podstawie: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 33.

Tabela 1

Imigracje społeczności żydowskiej na teren Palestyny do 1938 roku
(przed proklamowaniem państwa Izrael)⁶³

Okres	Fala imigracji	Liczba	Kraj pochodzenia
Panowanie osmańskie			
1882–1903	Pierwsza alija	20 000–30 000	Rosja Carska
1904–1914	Druga alija	35 000–40 000	Rosja Carska
Mandat brytyjski			
1919–1923	Trzecia alija	35 000	ZSRR, Polska, Kraje nadbałtyckie
1924–1931	Czwarta alija	82 000	ZSRR, Polska, Bałkany, Bliski Wschód
1932–1938	Piąta alija	217 000	Polska, Niemcy

Imigracja żydowska do Palestyny wzbudziła także zainteresowanie polskiej dyplomacji. Pojawiły się nawet głosy postulujące, by Polska przejęła mandat z rąk brytyjskich w celu jej zwiększenia. Projekty te – jak słusznie podkreślają Andrzej Chojnowski i Jerzy Tomaszewski – „należały do świata fantazji, lecz rząd polski niepokoił się brytyjskimi ograniczeniami imigracyjnymi i próbował zwiększyć ustalane przez władze brytyjskie liczby certyfikatów”⁶⁴. Na sesji Zgromadzenia Ogólnego Ligi Narodów w październiku 1935 r. doszło do stwierdzenia, że „rząd polski interesuje się żywo problemem żydowskiego ośrodka narodowego w Palestynie. Zważywszy, że na terenie Polski zamieszkuje 3 miliony Żydów, naturalne jest, że problem ten jest dla Polski doniosły nie tylko ze względów uczuciowych, ale i gospodarczych. Wobec gęstości zaludnienia i silnego przyrostu ludności, Polska musi się interesować wszelkimi możliwościami imigracyjnymi. Stały rozwój Palestyny pozwala się spodziewać, że możliwości imigracji do tego kraju jeszcze wzrosną”⁶⁵.

Współpraca pomiędzy żydowskim ruchem narodowym dążącym do utworzenia państwa w Palestynie nie ograniczała się tylko do sfery politycznej, dotyczyła także spraw wojskowych. W 1936 roku doszło do porozumienia między Nową Or-

⁶³ Szósta alija obejmowała lata 1939–1948. Do Palestyny wyemigrowało wówczas, głównie z Europy Środkowej i państw bałkańskich, ok. 153 tys. Żydów. Była to imigracja w dużej części nielegalna, por. na ten temat: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 46–51. Z chwilą wybuchu drugiej wojny światowej Agencja Żydowska zwróciła się do władz mandatowych z prośbą o natychmiastowe wydanie zezwolenia na wjazd do Palestyny 20 tys. dzieci z Polski i 10 tys. młodzieży z Bałkanów. Prośba została odrzucona. Wydane zostało natomiast zarządzenie głoszące, że „Żydzi, którzy opuścili Niemcy po 3 września 1939 r., oraz ci, którzy opuścili Polskę po 1 października 1939 r., nie mają prawa wjazdu do Palestyny”. Chcąc zapobiec nielegalnej imigracji władze mandatowe ogłosiły 20 listopada 1940 r., iż „Rząd J.K. Mości sympatyzuje z uchodźcami, jednakże muszą sobie oni zdawać sprawę, że obowiązuje ich poszanowanie i przestrzeganie prawa ustanowionego przez administrację palestyńską”, szerzej na ten temat zob.: T. Walichnowski, *Syjonizm a państwo żydowskie...*, s. 27.

⁶⁴ A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 45.

⁶⁵ Głos w tej sprawie zabrał przedstawiciel Polski, [Michał Tomasz] Łubieński, *ibidem*, s. 45.

ganizacją Syjonistyczną a władzami polskimi, czego wynikiem było oficjalne otwarcie przedstawicielstwa światowej organizacji ruchu rewizjonistycznego w Warszawie. Posunięcie to znacznie pogłębiło współpracę obu stron, umożliwiając koordynowanie pomocy polskiego rządu w zakresie szkolenia wojskowego bojowników „Irgun Cwai Leumi” i „Hagany”⁶⁶ w Polsce, oraz dostarczania im broni⁶⁷. Polskie instytucje ułatwiały też nielegalną imigrację, co spowodowało pewne napięcie w stosunkach polsko-brytyjskich. Z kolei wielka Brytania w 1938 roku coraz bardziej skłaniała się już ku ograniczeniu fali emigracyjnej, a ogłoszony rok wcześniej raport Williama R.W. Peela⁶⁸ proponował podział Palestyny między Arabów i Żydów, z zachowaniem obszaru będącego pod administracją brytyjską. Ostatecznie 17 maja 1939 r. w Londynie ogłoszono trzecią „Białą Księgę”, która ograniczała imigrację Żydów do Palestyny „z przeznaczeniem im roli mniejszości w przyszłym państwie palestyńskim o arabskim charakterze”⁶⁹. Zgodnie z jej rozporządzeniami, żydowska ludność Palestyny nie mogła przekraczać jednej trzeciej liczby całkowitej ludności kraju, co w rzeczywistości skutkowało tym, że w ciągu najbliższych pięciu lat można było wpuścić do Palestyny 75 tys. Żydów, podczas gdy przez poprzednich pięć lat przybyło ich ogółem 150 tys.⁷⁰

⁶⁶ W skrócie Irgun – była to organizacja zbrojna utworzona w 1935 roku przez Włodzimierza Żabotyńskiego, która swoje działania kierowała głównie przeciwko tym, którzy stali na drodze do utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie, a więc zarówno przeciwko Arabom palestyńskim, jak i władzom mandatowym, por. na ten temat: P. Jendroszczyk, *W cieniu gwiazdy...*, s. 13 oraz A. Klugman, *Izrael ziemia świecka...*, s. 234.

⁶⁷ Żołnierze „Irgunu” i „Hagany” – jak podaje Wiktor Tomir Drymmer (szef departamentu polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, który wspierał syjonistyczne organizacje bojowe) – byli szkoleni w obozach w Rembertowie, Andrychowie i Warszawie, por.: *Zagadnienie żydowskie*, [w:] W.T. Drymmer, *W służbie Polsce*, Warszawa 1998, s. 139–160. O pomocy dla żydowskiego ruchu niepodległościowego zob. także: S. Korboński, *Unknown chapter in the life of Menachem Begin and Irgun Zwei Leumi*, „East European Quarterly” 1979, v. 13, no 3, s. 373–379; K. Iranek-Osmecki, *Premier Menachem Begin o stosunkach polsko-żydowskich*, „Orzeł Biały” 1979, nr 184/1331, s. 3 oraz A. Klugman, *Izrael ziemia świecka...*, s. 229–250; H. Sarnier, *General Anders i żołnierze II Korpusu Polskiego*, Poznań 2002, s. 134–135.

⁶⁸ W listopadzie 1936 r. przybyła do Palestyny specjalna królewska komisja kierowana przez lorda Williama R.W. Peela. Po rocznej pracy doszło do utworzenia raportu, w którym po raz pierwszy przyznano oficjalnie, że Żydów i Arabów nie da się pogodzić, i że jedynym rozwiązaniem jest podział kraju na dwie części. Raport, aczkolwiek nieprzychylny dla Żydów, przewidywał utworzenie państwa żydowskiego na małej części terytorium Palestyny, szerzej na ten temat zob.: J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 335–337.

⁶⁹ J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 94–95. Szerzej na ten temat zob. również: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 44–51; J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 337.

⁷⁰ Szerzej na ten temat zob.: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 45. Należy podkreślić, że jeszcze przed wybuchem drugiej wojny światowej w Europie żyło około 10 mln Żydów, z których ponad połowa mieszkała na terenach Polski i ZSRR. Ponadto większe skupiska Żydów można było spotkać w Rumunii, na Węgrzech, Łotwie i Litwie, w Estonii, Jugosławii, Grecji oraz w państwach Europy Zachodniej, gdzie największe skupiska ludności żydowskiej znajdowały się w Niemczech. Przed dojściem Hitlera do władzy, Żydzi uzyskali pełnię praw obywatelskich i w coraz większym stopniu ulegali wpływow asymilacyjnym, uważając się za Niemców wyznających jedynie inną religię. Z chwilą wybuchu drugiej wojny światowej, wielu Żydów uciekło do innych krajów Europy Zachodniej (Holandia, Francja, Belgia, Dania, Norwegia). Szerzej na ten temat zob.: A. Żbikowski, *Żydzi*, Wrocław 1997, *passim*.

Wywołało to fale protestów i starć między obiema stronami, aż do krwawych wystąpień włącznie. Wielka Brytania również szybko zdała sobie sprawę, że „powstanie żydowskiego domostwa jest sprzeczne z jej interesami w tym regionie”. Dokument opublikowany w 1939 roku miał dla Żydów specyficzną wymowę⁷¹. Fala nielegalnej imigracji żydowskiej znacznie się nasiliła⁷². Ataki arabskie doprowadziły do utworzenia żydowskich organizacji bojowych, jak „Hagana”⁷³, następnie „Irgun Cwai Leumi” oraz „Grupa Sterna”. Powstała również Nowa Organizacja Syjonistyczna⁷⁴. Z kolei przeciwko zasadom „Białej Księgi” zaprotestowała ostro Międzynarodowa Organizacja Syjonistyczna. Warunkowo przyjęła ją także Arabowie palestyńscy, którzy z chwilą wybuchu drugiej wojny światowej opowiedzieli się po stronie Niemiec, prowadząc działalność wywiadowczą skierowaną przeciwko władzom mandatowym⁷⁵, ponoszącym fiasko w osiągnięciu porozumienia zwaśnionych stron.

Po wybuchu drugiej wojny ośrodek światowego ruchu syjonistycznego przeniósł się do Jerozolimy. Władze mandatowe nadal stosowały surowe ograniczenia imigracyjne. Straż przybrzeżna zatrzymywała nielegalnych imigrantów i osadzała ich w obozach dla internowanych⁷⁶. Reprezentacja Żydów palestyńskich podjęła także kroki w celu bezpośredniego udziału w wojnie. We wrześniu 1939 r. ogłoszono zapisy ochotników do armii. W ciągu pięciu dni zgłosiło się 136 tys. osób. We wrześniu 1940 r. rząd brytyjski zgodził się na utworzenie korpusu liczącego 10 tys. osób, który wziął udział w walkach dopiero na początku 1945 r.⁷⁷

Ofensywa niemiecka w Afryce Północnej i obawy przed ewentualną współpracą krajów arabskich z Niemcami skłoniły Brytyjczyków do porozumienia z „Haganą” i utworzenia wiosną 1941 r. kompanii uderzeniowych zwanych „Palmach”, do walki z partyzantami arabskimi i podejmowania akcji sabotażowych przeciwko armii niemieckiej⁷⁸. Gdy Palestyna znalazła się poza niebez-

⁷¹ W ten sposób trzecia „Biała Księga” w 1939 roku zamknęła drogę odwrotu do Palestyny dla Żydów, chcących ratować się przed zagładą hitlerowską. Wśród żydostwa światowego wywołała uczucia oburzenia i gniewu. Nawet zdaniem Winstona Churchilla oznaczała ona *śmiertelny cios dla narodu żydowskiego* (*Mortal blow to the Jewish people*), por.: J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 337.

⁷² Niektóre operacje nielegalnej imigracji kończyły się powodzeniem, ale bywało też i tak, że strona brytyjska przechwytywała okręty z imigrantami i nie pozwalała zejść na ląd (okręty „Atlantic” grudzień 1940 r., później „Patria” i „Struma” czy przed proklamacją państwa Izrael – „Exodus” 1947 r.) Szerzej na temat tragicznych konsekwencji tych działań zob.: D. Bensimon, E. Errera, *Żydzi i Arabowie...*, s. 46–47; J. Zineman, *Historia narodu żydowskiego...*, s. 338–340; A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 47; *Pamięć. Historia Żydów polskich przed, w czasie, i po Zagładzie*, pod red. F. Tycha, Warszawa 2004, passim.

⁷³ Por. przypis 47.

⁷⁴ Szerzej na ten temat zob.: A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zaleski, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000, s. 266.

⁷⁵ Ibidem, s. 266.

⁷⁶ Por. przypis 64.

⁷⁷ Wielu zgłaszających się ochotników żydowskich i, w mniejszej ilości, arabskich rekrutowano do kompanii roboczych (w charakterze szoferów, jako pomocniczy personel lotniczy itp.) wiosną 1940 r. do Francji, następnie zatrudniano ich w Palestynie. Około 1,4 tys. Żydów służyło w brytyjskim lotnictwie na Bliskim Wschodzie i w Afryce, szerzej na ten temat zob.: A. Chojnowski, J. Tomaszewski, *Izrael...*, s. 47–50 i nn.

pieczeństwem, jesienią 1942 roku władze brytyjskie zaczęły ograniczać akcje „Palmachu” i wkrótce zażądały oddania broni. Brytyjskie składy amunicyjne zostały zaatakowane przez członków zbrojnej organizacji, a działalność „Hagany” zeszła do podziemia⁷⁹.

W tym czasie jej stan liczebny uległ wzmocnieniu, gdy do Palestyny przybyły polskie formacje wojskowe pod wodzą generała Władysława Andersa, wycofane z ZSRR w lecie 1942 r. W szeregach tej armii byli również Żydzi – obywatele polscy. Część z nich zwalniała się z wojska, by wstąpić do „Hagany”, niektórzy dezertowali w tym samym celu, nie napotykając najczęściej przeszkód ze strony zwierzchników świadomych ich uczestnictwa w walkach o powstanie państwa Izrael⁸⁰.

W ostatecznej konstatacji należy stwierdzić, iż narodzenie się ruchu syjonistycznego miało dla Żydów żyjących w diasporze⁸¹ kluczowe znaczenie. Otwierało bowiem możliwość przyjęcia czynnej postawy i walki o prawo tej mniejszości do własnego terytorium i niepodległego państwa. Pod wpływem rosnącego w Europie antysemityzmu i budzenia się świadomości narodowej, celem podstawowym wszystkich organizacji syjonistycznych stała się budowa Żydowskiej Siedziby Narodowej w Palestynie. Dla Żydów kraina ta była najważniejszym terenem emigracyjnym, jakkolwiek władze mandatowe czyniły nadzie-

⁷⁸ Kiedy nie doszło do okupacji niemieckiej, „Palmach” wykorzystano do działań wywiadowczych oraz sabotażowych na terenie Syrii i Libanu, Ibidem, s. 48.

⁷⁹ Ibidem. Dopiero kiedy 31 maja 1948 r. premier i minister obrony Dawid Ben Gurion ogłosił rozkaz dzienny o utworzeniu armii izraelskiej – Armia Obrony Izraela, nielegalna organizacja wojskowa „Hagana” przestała istnieć, por. na ten temat: A. Klugman, *Izrael ziemia świecka...*, s. 262.

⁸⁰ Mimo że uwaga społeczności żydowskiej oraz działaczy Organizacji Syjonistycznej koncentrowała się na Bliskim Wschodzie, nie rezygnowano ze wspierania nielegalnej imigracji. Wydarzenia na ziemiach opanowanych przez III Rzeszę schodziły na plan dalszy. Politycy syjonistyczni podejmowali wprawdzie próby oddziaływania na aliantów, by ratowali ginących Żydów, lecz nie przyniosły one rezultatów. W miarę zbliżania się końca wojny znów pojawiła się sprawa przyszłości Palestyny. Krytykowano przy tym politykę angielską, w 1942 roku Kongres Światowej Organizacji Syjonistycznej w Nowym Jorku zażądał otwarcie utworzenia państwa żydowskiego na całym terytorium Palestyny, sformowania stałej armii żydowskiej i całkowitego odrzucenia „Białej Księgi”. Przyjęty wówczas program stał się podstawą działania całego ruchu syjonistycznego. Doszło do odrzucenia „Białej Księgi”, gdyż ograniczała ona, a w rzeczywistości odmawiała Żydom prawa do imigracji i osadnictwa w Palestynie. W końcowej fazie programu powołano się na słowa prezydenta Winstona Churchilla, który wyraził swoją przychylność w stosunku do planów utworzenia w Palestynie żydowskiej wspólnoty narodów w słowach „tylko i wyłącznie wtedy wiekowe krzywdy, jakich doznali Żydzi, zostaną naprawione”. Były to ostatnie słowa deklaracji, która przeszła do historii jako „Program Baltimore” (nazwa przyjętego programu związana jest z miejscem konferencji syjonistów amerykańskich, która odbyła się w nowojorskim hotelu „Baltimore”). Po zakończeniu wojny do Palestyny przybyła komisja anglo-amerykańska, wynikiem jej prac był kojący plan podziału kraju na dwie prowincje, żydowską i arabską, przy wydzieleniu okręgu Jerozolimy oraz pustyni Negew, mających pozostać pod administracją brytyjską. Jednak wkrótce problem Palestyny trafił na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych; szerzej na ten temat zob.: P. Jendroszczyk, *W cieniu gwiazdy...*, s. 15–17.

⁸¹ Ze wszystkich krajów świata najwięcej Żydów zamieszkiwało w Polsce, bo ponad 3,5 mln, w Stanach Zjednoczonych łącznie z Kanadą – około 4 mln, w Ameryce Łacińskiej – 600 tys., w Azji około 1 mln, w Australii – 20 tys., na Łotwie – 90 tys., na Litwie – 150 tys., w Czechosłowacji – 320 tys., na Węgrzech – 400 tys., w Rumunii – 800 tys., w Rosji 2 mln 700 tys. (te dane, jak twierdzi Wiktor Tomir Drymmer, mogą być wątpliwe). Ogółem w diasporze w 1939 roku przebywało ponad 17 mln Żydów, szerzej na ten temat zob.: *Zagadnienie żydowskie...*, s. 139–160.

je na ułatwienia w tym kierunku, to w praktyce dochodziło do określania wyraźnych granic liczebnych poszczególnych imigracji. Przez wieki żyli jednak oni ideą powrotu do tego miejsca wygnania, czekając na przyjście „Oswobodziciela–Cudotwórcy”, który sprawi, iż ziszczą się te dążenia. Zdaniem Herzla „syjonizm to wyjście znalazł, bowiem bezdomnemu narodowi chce zbudować własny dom i zwrócić własną cześć. Błąkającym się proletariuszom chce dać rolę w kraju, którego nigdy kochać nie przestali, za którym zawsze tęsknili: w kraju ojczystym, w historycznej ojczyźnie”⁸². Choć historia narodu żydowskiego pokazała, że przesłanie wspomnianego przywódcy nie spełniło się do końca przed drugą wojną światową, to niewątpliwie, od czasu narodzenia się tej idei do 1939 roku naród ten uczynił wiele dla swego „tu i teraz”⁸³.

⁸² T. Herzl, *Przyszłość? Tam!*, Kołomyja 1934, s. 19–20.

⁸³ Ibidem.